

ANTONY FLEW'DE TANRIYA DAİR
PARADİGMA DEĞİŐİKLİĐİ*

The Change of Paradigm about God in
Antony Flew

Ergin ÖGCEM**

Özet

Antony Flew, ismi ateizmle anılan en meşhur felsefecilerden birisidir. Hayatının tamamına yakını ateizm müdafaasıyla geçmiştir. Fakat onu diğer ateist felsefecilerden ayıran en önemli özelliği felsefi tutumundaki radikal sayılabilecek değişimdir. Tüm felsefi mücadelesini, hakkında yeterli delil olmadığı gerekçesiyle Tanrı'nın varlığını inkâra odaklayan Flew benzer gerekçelerle bu görüşlerinden vazgeçmiştir. Her türlü inanç, fikir ve iddianın itibarını büyük oranda rasyonel ve kanıtlanabilir olmasına bağlayan ve tüm faaliyetlerini bu çerçeve dâhilinde sürdüren Flew, Tanrı ile ilgili geçirmiş olduğu karşıt her iki sürecin bu prensip doğrultusunda şekillendiğini iddia etmiştir. Doğal olarak bu iddiası nedeniyle hem lehte hem de aleyhte sayılabilecek birçok eleştiriyeye maruz kalmıştır. Flew dünya kamuoyu nezdinde kendisini popüler yapan ve dilimize “*Yanılmışım Tanrı Varmış*” ismiyle tercüme edilen “*There is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed his Mind*” adlı kitabını kaleme almak suretiyle hem bu eleştirilere cevap vermiş hem de bu değişim sürecini ve gerekçelerini ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir. Bu makalenin temel amacı da Flew'ün Tanrı hakkındaki tutum değişikliğini ve gerekçelerini; kendisine yöneltilen eleştirilerle birlikte ele almak ve analizini yapmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Teizm, Ateizm, İnce Ayar, Sonsuzluk.

Abstract

Antony Flew is one of the most devout names of philosophical atheism. He spent almost all his life in defense of atheism. On the other hand he was distinguished from his fellow atheists by so-called dramatic shift that ensued in his philosophy. He who had committed all his philosophical efforts to the

---

* Bu makale, “Ateizmden Deizme Antony Flew” isimli doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Bilim Dalı Öğretim Üyesi

denial of the existence of God due to insufficient evidence has gave up his claim by the same token. Flew has believed that justification of any claim, idea or belief was possible only with its rationality and demonstrability and worked within this framework. He thus stated that this principle has also shaped opposing intellectual processes that he underwent in regard to God. As a consequence of this argument, he has been targeted numerous critiques both negative and positive. Flew has amplified upon this transition with justifying reasons in his “*There is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed his Mind*”, the book that put him on the spot. (The book is also translated into Turkish) The chief purpose of this article is to trace this transformation and analyze its motives in a critical manner.

Key Words: God, Theism, Atheism, Fine Tuning, Eternity.

Giriş

Antony Flew'ün hayatı, son birkaç yılı hariç ateizm müdafaasıyla geçmiştir. Onun felsefi tutumunun ana çizgilerini “Kanıtın götürdüğü yere doğru gitmelisin”¹ prensibi belirlemiştir. Bu nedenle ilk başlarda kendisini tanrıya götürecek yeterli kanıt olmadığı için ateizmi benimsediğini ifade eden Flew özellikle bilimin ilerlemesi ve bu ilerlemeleri tecrübe eden bilim adamlarının söylemlerinin de etkisi ile Tanrı'ya dair algısını gözden geçirme gereği hissetmiştir. Doğanın sırlarının keşfi noktasındaki hızlı gelişmelerin, ateist açıklamanın “Tanrısız evren modeli” öngörüsünü zayıflatması da Flew'ün bu yeni tutumunda etkili olmuştur.

Flew'ün Tanrı karşısındaki tutumunun genel olarak ateizmi müdafaa ve ateizme muhalefet ettiği dönem olmak üzere ikiye ayrıldığı söylenebilir. Ateizmi müdafaa ettiği dönem göz önüne alındığında; sahip olduğu inancı temellendirme ve ifade etme bakımından çok daha yeterli bir zaman ve imkâna sahip olduğunu ifade edebiliriz. Ancak Flew'ün yeni dönemi için bunu söylemek pek de mümkün değildir. Çünkü birkaç söyleşi, yazışma ve tartışma dışında yeni durumunu detaylı bir şekilde anlatma ve temellendirme fırsatı bulamamıştır. Onun yaptığı daha ziyade itimat ettiği bazı bilim adamlarının görüşleri paralelinde kendi fikirlerini dile getirmek olmuştur. Flew'le ilgili elimizde bu yeni dönemin ipuçlarını verecek müstakil bir eser anlamında Roy Abraham Varghese (d. 1957) ile birlikte kaleme aldığı “*There is a God, How the World's Most*

---

¹ Antony Flew, *There is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed his Mind*, Harper One, New York 2007, s. 22.

Notorius Atheist Changed His Mind”^{*} adlı kitabı olduğu, haricinde de fazlaca bir bilgi ve belgenin bulunmadığını belirtmek isteriz. Dolayısıyla bu noktadan itibaren Flew’ün yeni tutumuyla ilgili değerlendirmelerimizi özellikle ismini zikrettiğimiz bu kitap çerçevesinde dile getireceğimizi belirtmek isterim.

Flew ateizme dair değerlendirmelerini en güçlü biçimde “*The Presumption of Atheism*” isimli kitabında dile getirmişti. Bu eserde Flew özetle eğer bir kişi Tanrıdan bahsediyor, ona inanılması gerektiğini iddia ediyorsa, böyle bir Tanrının varlığına inanmak için sağlam nedenleri olması ve bu nedenlerin de iddia sahibi tarafından ortaya konması gerektiğini ileri sürüyordu. Bu nedenler yoksa ya da iddia sahibi tarafından doğru bir şekilde ortaya konulamıyorsa bu durumda ileri sürülen iddiaları kabul etmek için mantıklı hiçbir gerekçenin olamayacağını düşünüyordu. Tüm bunlara rağmen bir inançtan söz edilecekse bunun “*Negatif Ateizm*” ya da “*Agnostisizm*” olacağını ileri sürüyordu.²

19. ve 20. yy.’larda oldukça popüler olan ve her türlü metafizik söylemi dışarıda bırakan pozitivist yaklaşımların yirminci yüzyılın sonlarına doğru iyice güç kaybetmesi, Big Bang Teorisi çerçevesinde evrenin varlığıyla ilgili çok daha dikkatli bir dilin tercih ediliyor olması Flew’ün fikirlerini gözden geçirmesi için önemli nedenler olmuştur. Öyle ki; Teizm’in Tanrı inancına karşı çok katı bir tutum sergileyen Flew yarım yüzyılı bulan ateizm savunmasından: “Şimdi evrenin sonsuz bir Zekâ tarafından var edildiğine inanıyorum. Evrenin karışık kanunlarının bilim adamlarının ‘Tanrı’nın Zihni’ dedikleri şeyi ortaya koyduğuna inanıyorum. Hayatın ve çoğalmanın ilahi bir kaynaktan başladığına inanıyorum.”³ sözleriyle o eski tutumundan vazgeçtiğini ilan ediyordu.

Flew bu yeni söyleminde bilimin temelde doğanın üç boyutuna ışık tuttuğunu ve bunların aynı zamanda Tanrı’ya da işaret ettiğini dile getiriyordu. O’na göre bilimin ışık tuttuğu üç boyut şu şekilde idi:

1- Doğanın kanunlara uyduğu gerçeği

---

* Bu kitap Hasan Kaya ve Zeynep Ertan tarafından *Yanılmışım Tanrı Varmış* adıyla dilimize çevrilmiştir: Hasan Kaya ve Zeynep Ertan, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014.

² Antony Flew, *God, Freedom and Immortality*, Prometheus Books, New York 1984. s. 14 vd.

³ Flew, *There is a God*, s. 88.

2- Hayat boyutu; maddeden oluşan ve zekice ayarlanıp amaca yönelik hareket eden varlık boyutu.

3- Doğanın varlığı.⁴

Flew doğanın bu üç boyutuna ilave olarak;

1- Doğanın kanunları nasıl oluştu?

2- Evren yani fiziksel olan her şey nasıl oluştu?

3- Bir fenomen olarak hayat hayatın yokluğundan nasıl çıktı?⁵ şeklinde üç tane soru soruyordu. Ona göre bu soruların cevabı Tanrı ile ilgili sağlıklı bir düşünme biçimi oluşturma bakımından çok önemliydi.

Flew'ün evrenin varlığını sorgulama ve Tanrıyı arama biçimi tamamen doğal ve rasyonel temeller üzerinden yürüyen bir süreçti. Hayatının hiçbir döneminde vahye dayalı bir bilgiyi kabul etmemiş, kendi dönüşümünde de böyle bir kaynağa hiçbir şekilde başvurmamıştır. Tanrı'yı keşfi: "Benim Tanrıyı keşfimin bugün bilinen dinlerin herhangi biriyle bir bağlantısı olmadı. Ayrıca kişisel mucizevî türden bir deneyimden de bahsedemem. Kısaca Tanrıyı keşfim aklın yolculuğunun bir sonucudur, inancın değil."⁶ ifadesinde olduğu gibi doğal teoloji denen bir uygulamanın neticesiydi. Flew'ün Tanrıya doğru yol alışı doğaüstü fenomenler vasıtasıyla değil, doğadan hareketle meydana gelmiş bir süreçtir. Dolayısıyla onun dönüşümünü klasik anlamda bir hidayet arayışı ve elde etme faaliyeti olarak görmek yanlıştır.

Flew benimsemiş olduğu felsefi prensip gereği her iddianın bir temele ihtiyacı olduğunu, bu temelin inşasının da iddia sahibine ait bir sorumluluk getirdiğini vurgulamıştı. Bundan dolayı ateizmi müdafaa ettiği dönem boyunca sürekli bir biçimde Tanrı'nın varlığı ile ilgili kanıt yükümlülüğünün iddia sahibine ait bir görev olduğunda ısrar etmişti. Fakat bazı tutumların tabiatı gereği aşına olduğumuz yollarla ispatlanamayışının inkâr için yeter sebep olmadığını anlamış olmalıydı ki bu katı tutumundan zamanla vazgeçmiştir.

---

⁴ Flew, *There is a God.*, s. 88-89.

⁵ Flew, *a.g.e.*, s. 91.

⁶ Flew, *a.g.e.*, s. 93.

Çalışmamızın çerçevesini Flew'ün ateizmden kopuşu ve sonrası oluşturmaktadır. Konumuzu detaylandırmadan önce şunu ifade edelim ki; inançlar özünde varoluşsal tutumlardır ve inanç değişimi köklü bir tutum değişikliğidir. Bu nedenle Flew'ün tercih değişimi akşamdan sabaha gerçekleşen ani ve sıradan bir durum olarak görülmemelidir. Makalenin temel amacı meselenin bu yönüne dikkat çekmek ve bu değişimin gerekçelerini, makullüğünü ele almak olacaktır. Bu kısa girişin ardından belli başlıklar altında bu değişimin seyri ve nedenleri üzerinde durmaya başlayabiliriz.

1. Tanrı Hakkında Konuşmanın İmkânı

Felsefe bir bakıma varlığı temellendirme üzerine yapılan tartışmaların doğurduğu faaliyettir. Varlık üzerine yapılan tartışmalar aynı zamanda felsefenin temelini oluşturur. Varlığı tanımlarken filozoflar çok çeşitli yaklaşımlar sergilemişlerdir. Varlık bazen yokluğun karşıtı, statik ve değişmeyen kimi zaman fenomenler dünyasının ötesinde ideaya karşılık gelen bir kavram olarak tanımlanmıştır. Birtakım filozoflar varlığı, zihnin ve dilin objesi olarak görürken, kimi filozoflar da onu ezeli ve ebedi olma bakımından ayırma tabii tutarak tanımlamaya çalışmışlardır. Modern düşüncenin de benimsediği tanıma göre ise varlık; zaman ve mekân içerisinde bulunan, yer kaplayan, süjeden bağımsız olarak gerçekliği olan obje şeklinde tanımlanmıştır.⁷ Bu bağlamda varlık, sadece zihne ait olan değil, fenomenler dünyasında mevcut, gözlemlenebilir ve gösterilebilir olarak da vasıflandırılmıştır.

Varlıkla ilgili bu tanımlamayı yaparken; teizmin Tanrı ile ilgili tasavvurunun, varlık olarak ondan söz etme biçiminin klasik varlık tanımlamasından bütünüyle farklı olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira teistin Tanrı'dan söz ederken kullandığı dil, teslimiyeti önceleyen soyut bir dildir. Bu dilin sınırları içerisinde tanımlanan Tanrı doğal olarak Flew'ün kabul edemeyeceği bir tanrıdır. Çünkü Flew daha çok ampirik metotla belli bir felsefi angajman çerçevesinde düşüncesini temellendirme girişiminde olan bir felsefecidir. Bu nedenle zamandan ve mekândan münezze bir Tanrı'nın varlığından söz eden teistik dil Flew için geçerli bir dil değildir. Örneğin Swinburne'ün: "...bedeni olmayan varlık (ruh), her yerde hazır olan, her şeyin yaratıcısı ve devamının sağlayıcısı olan, özgür irade sahibi, dilediği her şeyi yapabilen sınırsız güç sahibi, her

---

⁷ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 884-885.

şeyi bilen, mükemmel iyi, ahlaki kaidelerin kaynağı, sonsuz, zorunlu, kutsal ve ibadet etmeye layık olan...”⁸ gibi nitelendirmelerle takdim ettiği Tanrı, Flew’e göre bu sunumuyla sadece bir aldatmacadır. Tanrıya dair bu ifade kümesinde yer bulan hususlardan hiçbirisinin gerçekte karşılığı yoktur. Teistik dilin burada yapmaya çalıştığı şey belki de Tanrı ile ilgili birtakım nitelendirmelerde bulunarak, moral bazı değerlerin oluşumuna katkı sağlamak ve buna uygun toplumsal bir düzen yaratmaya çalışmak olabilir.⁹

Flew “*God and Philosophy*” adlı kitabı başta olmak üzere diğer çalışmalarında ve katıldığı akademik tartışmalarda bedeni olmayan ve her zaman her yerde hazır bulunan bir ruh görüşünü varsayması nedeniyle Tanrı kavramının mantıksal bir temele sahip olmadığını ileri sürüyordu.¹⁰ “Alışagelmiş olduğumuz anlamlardan ve bunlara uygun kullanımlarından da çıkarabileceğimiz üzere bir insan etten, kandan ve kemikten müteşekkil bir varlıktır. Bir şeyden varlık veya kişi olarak söz ettiğimizde, zihnimize uyandırdığı etki ortalama buna benzer bir imajı doğuruyor olmalıdır. Bu bağlamda Tanrı için kullanılan bedeni olmayan bir kişi ifadesi saçmadır ve böyle bir kişiden söz etmek anlamsızdır.”¹¹

Bedeni olmayan bir kişi olduğunu söylemekle herhangi bir yerde ve hiçbir şekilde bulunmayan birinden söz etmek aynı şeydir. Eğer biz bedeni olmayan bir kişiden bahsetmek istiyorsak bu kişiyi “kişi” kelimesinin yeni bir anlamında ve yeniden tanımlamanın bazı uygun yollarını belirlemek suretiyle ele almamız gerekir. Zira bir beden olmaması, bir kişinin var olup olmadığına (orada kimsenin olmadığına!) dair kuşkulara gerçekçi zemin sağlamakla kalmaz aynı zamanda böylesi bedeni olmayan bir varlığın bir aracı olup olamayacağına dair kuşkuları da beraberinde getirir.¹²

Tanrı hakkında konuşmanın mümkün olmadığını düşünen ve bu yönde geliştirilmiş dili reddeden Flew, daha önce de ifade ettiğimiz gibi bilimsel gelişmeler ve anlam üzerine yapılan yeni yaklaşımlar sebebiyle bu tutumundan vazgeçmiştir. Fakat kendi görüşlerini doğrudan değil, bazı kişiler üzerinden dolaylı bir biçimde dile

---

⁸ Richard Swinburne, *The Coherence of Theism*, Clarendon Press, Oxford 1977, s. 2.

⁹ Stan W. Wallace (ed.), “*The Craig-Flew Debate*”, *Does God Exist?*, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2007, s. 25.

¹⁰ Flew, *There is a God*, s.148.

¹¹ Stan W. Wallace, a.g.e., s. 25.

¹² Flew, *There is a God*, s.148.

getirmiştir. Flew'ün fikirlerine müracaat ettiği Thomas F. Tracy ve Brian Leftow bunun güzel örneklerdir. Bedeni olmayan ve her zaman her yerde hazır bulunan bir ruh düşüncesinin uygunluğunu savunmanın zorluğuna rağmen bu söylemin yine de üzerinde durulması gereken bir mesele olduğu hususu her iki bilim adamının ortak kanaati olmuştur. Bu noktada Tracy bedensiz bir aracının nasıl tanımlanabileceği sorununu ele alırken; Leftow ilahi bir varlığın neden uzay ve zamanın dışında olması gerektiğini ve bedensiz bir varlığın evrende nasıl hareket edebileceğini göstermeye çalışmıştır.¹³

Flew, Tracy'nin "*God, Action and Embodiment*" ve "*The God Who Acts*" adlı eserlerinde bedensiz bir kişinin nasıl mümkün olabileceği ve tanımlanabileceği yönünde kendisini de ikna eden çok kapsamlı açıklamalar yaptığından söz eder. Tracy'e göre kişiler (ister beşeri, ister ilahi nitelikte olsun) bilinçli bir biçimde hareket edebilen araçlardır. Beşeri kişi aracı bir organizma, kasıtlı eylemde bulunabilen bir bedendir. Fakat (beşeri kişiler gibi) cisimleştirilmiş tüm araçların (yalnızca akıl ve bedenden ibaret olmayan) psiko-fiziksel birimler olmak zorunda olmasına rağmen bütün araçların cisimleştirilmesi gerekmemektedir. Hiçbir anti düalist argüman bir aracı olabilmek için beden gerekliliği bir koşul olduğunu göstermemektedir. Aksine Tracy'e göre bir aracı olmanın koşulu yalnızca bilinçli eylemde bulunabilme kabiliyetine sahip olmaktır. Her hareketi kasıtlı olan Tanrı da bu anlamda bir aracıdır. Tanrıdan şahsi bir varlık olarak söz etmek, onu kasıtlı eylemlerde bulunan bir aracı olarak görmek demektir. Bir farkla ki; Tanrının eylemde bulunabilme güçleri eşsizdir ve Tanrı'ya atfedilen eylemlerin diğer araçlara atfedilmesi mümkün değildir. Tanrı, kasıtlı aracılığı yoluyla diğer bütün varlıkları yaşama getiren yegâne aracıdır.¹⁴

Tanrı ancak eylemlerini gerçekleştirdiği benzersiz tarzıyla ele alınıp tanımlanabilecek bir varlıktır. Eğer biz Tanrı'yı aracılığın kusursuzluğu olarak düşünürsek; Tanrı'nın varlığı amaçtaki mükemmel ahengi temsil eden, her şeyin ve kendisinin mutlak yaratıcısı olan bir aracı olduğunu söyleyebiliriz. Tanrının müşfik olduğunu söylemek, Tanrının canlıları eylemlerinde sergilediği somut biçimlerde gösterdiğini ve bu eylemlerin onun bir aracı olarak kimliğini sergilediğini söylemektir.

---

¹³ Flew, a.g.e., s.149.

¹⁴ Thomas F. Tracy, *God, Action and Embodiment*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1984, s.147-148.

Ne var ki Tanrı, yaşam biçimi ve eylem güçleri bakımından bizimkilerden tamamen farklı bir aracıdır. Tanrının eyleminin kapsam ve içerik bakımından eşsiz olması nedeniyle O'nun sevgisi, sabrı veya bilgeliği de eşsizdir. İlahi eylemlerin bu şekilde kavranması Tanrıyı müşfik ve bilge olarak tanımlamamıza yardım edebilmektedir. Fakat yine de itiraf etmeliyiz ki tüm bunlara rağmen Tanrı ile ilgili kavrama gücümüz son derece sınırlıdır.¹⁵

Flew'ün, Tanrı hakkındaki görüşlerini dikkate değer gördüğü bir diğer bilim adamı da Brian Leftow'dur. Leftow genel olarak, Tanrı'nın uzay ve zaman dışında olduğunu, bununla ilgili ileri sürülebilecek birçok argümanın bulunduğunu ve ayrıca bu görüşün meşhur izafiyet teorisiyle de uygunluk arz ettiğini düşünüyordu. Kendi ifadesiyle Leftow: "İzafiyet beni oldukça etkilemiş olan bir teoridir. Ciddi bir yaklaşımla ele alınacak olursa bu teori zamanın içerisinde olan her şeyin aynı zamanda uzayın da içerisinde olacağına inanmayı temin edecektir. Bu dört boyutlu uzay-zaman süreklisidir."¹⁶

Leftow'a göre bugüne kadar hiçbir teist Tanrı'nın tam olarak uzayda yer alacağını düşünmemiştir. Eğer Tanrı uzayda değilse ve zamanın içerisinde olan her şey aynı zamanda uzayda ise bu demek oluyor ki Tanrı zamanın içerisinde de değildir. Ama problem böyle bir yargıya varmakla çözülmüş olmuyor. Hatta bu mantık yürütme biçimi: "Eğer Tanrı zamanın ve uzayın dışında ise zamanın dışında insan benzeri bir varlığın olduğundan nasıl bir anlam çıkarabilirsiniz?"¹⁷ şeklinde halledilmesi güç yeni bir problem ortaya çıkarıyor.

Leftow, Tanrı hakkında fikir sahibi olmak için sürekli ve ısrarlı bir biçimde Tanrı ile insan arasında ilişki kurmaya, açıklamayı buna göre yapmaya çalışmanın doğru bir tutum olmadığı kanaatindedir. Akıl, irade, sevgi, amaç, hareket gibi belli bazı nitelikleri Tanrı ve insan arasında ortak nitelikler ilan edip, bunun üzerinden bir analogi kurmak bize hiçbir fayda sağlamaz. Çünkü insan zaman ve mekâna dâhil, onunla sınırlı olan bir varlıktır. Bundan dolayı bazı durumlar zaman ve mekânla ilişki bakımından bütünüyle insana özgüdür. Öncelik sonralık, başlama ve bitme gibi özellikler bu

---

¹⁵ Tracy, a.g.e., s. 154.

¹⁶ Flew, a.g.e., s.151.

¹⁷ Flew, There is a God, s.151.

türdendir. Tanrı ile insan arasında ilişki kurulurken bu ayrıntının göz ardı edilmesi aslında birçok sorunun da kaynağıdır. Dolayısıyla insanlara özgü eylemlerin Tanrıya atfedilmesi uygun değildir. Örneğin O unutmaz, siz yalnızca geçmişinizde olan şeyleri unutursunuz. O bir şeyler yapmayı bırakmaz. Siz ise sadece geçmişinizde sona ermiş bir şeyi yapmayı bırakabilirsiniz.¹⁸

Diğer taraftan Leftow'a göre bir takım eylemler de vardır ki biz insanlara özgü olmasına rağmen uzay ve zamanla pek de alakası yoktur. Bunlar yaratılıştan gelen özellik ve eylemlerdir. Örneğin bilmek, niyetlenmek gibi eylemler bu gruba dâhil edilebilir. Bir niyet sahibi olmak, belirli şeylerin gerçekleşmesi durumunda bir şey yapacağınızı belirleyen yaratışsal bir özellik olabilir. Buradan hareketle Tanrı'nın zamanın dışında olduğunu var saymak için gerekçeler olduğunu düşünebiliriz. Böyle bir gerekçenin olması aynı zamanda, Tanrı ile ilgili düşünme ve konuşma sorununu bir gizem olma felaketinden de kurtaracak yol gibi gözükmektedir.¹⁹

Eğer Tanrı zamanın dışında ise yaptığı her şeyi bir anda ve tek bir hareketle yapıyor demektir. Tanrı önce bir şeyi ardından diğer şeyleri yapamaz. Fakat Tanrı'nın tek bir hareketinin farklı zamanlarda meydana gelen olaylara etkisi ortaya çıkabilir. Örneğin Tanrı kendi iradesine göre güneşin bugün ya da ertesi gün doğmasını isteyebilir ve bunun da bugün ile yarın üzerinde etkileri olabilir.²⁰ Fakat temel soru tam olarak bu değildir. Esas soru: “Yersiz, zamanın dışında bir varlık ile uzay-zaman süreklisinin bütünlüğü arasında nedensel bir ilişki nasıl kurulabilir?”²¹ sorusudur. Tabi bundan bir anlam çıkarıp çıkarmamanız büyük ölçüde nedensellik kuramınızın ne olduğuyla ilişkilidir.

Neden kavramının zamanla ciddi anlamda ilişkisi olduğunu -mesela bir nedenin başka bir olaydan önce gerçekleşen ve bu olayla belirli bağlantıları olduğunu düşünüyorsanız (neden zamana bağlıdır şeklinde) bu görüşünüz geçersiz olacaktır. Oysa nedenin zamanla ilişkisi olduğunu ileri sürmeyen analizler de mevcuttur. Neden kavramının gerçek anlamda bir tahlili yoktur. Eğer neden kavramının bir analizi yoksa

---

¹⁸ Flew, a.g.e. , s.152-152.

¹⁹ Flew, a.g.e., s. 152.

²⁰ Flew, *There is a God*, s.152.

²¹ Flew, a.g.e., s.152.

bu kavramdan analiz yoluyla zamanın dışında bir Tanrı ile zamanın bütünlüğü arasındaki ilkel nedensel bağlantıyı geçersiz kılan bir şey çıkarabilmeniz de mümkün değildir.²²

Flew, bu iki bilim adamının savundukları biçimde bir “Ruh”a, kendi niyetlerini mekân-zaman süreklisinde eşsiz biçimde yerine getiren uzay ve zaman kavramlarının dışında bir aracı gözüyle baktığımız takdirde her yerde hazır ve nazır bir ruh olduğu görüşünün özü itibariyle tutarsız olmadığı fikrine sahip olacağımızı ifade eder.²³ Tüm bu açıklamalar çerçevesinde düşünüldüğünde evrenin ve onun sergilediği düzenin gerçek nedeninin Tanrı olduğunu inkâr etmek için sağlam argümanlar olmadığını görürüz. Bu nedenle herhangi bir bilginin, ifadenin doğruluğunu ya da imkânını reddetmek yerine onu elde etmenin daha uygun yollarının var olup olmadığını araştırmak çok daha makul bir tutum olacaktır.²⁴

2. Doğru Dizayn Edilmiş Tasarım Delili

Tanrı'nın varlığına dayanak oluşturma çabası tüm teistik dinlerin ortak eylemidir. Tarihi süreç içerisinde teist felsefeci ve ilahiyatçılar tarafından Tanrı'nın varlığını temellendirmek amacıyla çeşitli argümanlar ileri sürülmüştür. Bu bağlamda kendisine sıkça müracaat edilen argüman hiç şüphesiz tasarım delili olmuştur. Akli muhakemeye uygunluğu ve somut bir takım verilerle desteklenebilir olması bakımından bu argümanın hayli popüler bir geçmişi vardır. Tasarım delilinin ilham kaynağı kâinata var olan düzendir. Nitekim kâinata baktığımızda orada muhteşem bir düzen ve ince bir sanatın var olduğunu görürüz. Her düzen dolaylı olarak bir düzenleyici fikrini çağrıştırdığına göre kâinat için de bunu düşünmek zorunluluk arz eder. Klasik ateist yaklaşımların ifadelerinde yer aldığı üzere bu düzeni kâinatın kendinden kaynaklanan bir durum olarak değerlendirmek ya da şüursuz tesadüfî bir sürecin neticesi gibi görmek pek tabii mantıklı bir yaklaşım olamaz. Teistik bakış açısından bu standartta bir düzenin mutlak surette kendi dışında harici bir nedenle yani üstün, kozmik bir tasarımcıyla ilişkilendirilmesi gerekir. Flew bu akıl yürütme biçimini “bir düzen içerisinde tasarım yapılmasına yönelik argüman” olarak adlandırır. Ona göre doğadaki algılanan düzenden

---

²² Flew, a.g.e., s.152-153.

²³ Flew, a.g.e., s.153-154.

²⁴ David Conway, *The Rediscovery of Wisdom*, Macmillan, Londra 2000, s.34.

kaynaklanan yönlendirmeler bize mutlak surette bir tasarımın ve dolayısıyla bir “Tasarımcının” var olduğunu dikte etmektedir.²⁵

Flew ateizmi savunduğu dönemde teistik delillerin tümüne karşı olumsuz bir tavır içerisindeydi. Buna rağmen tasarım deliline itinalı bir yaklaşım sergilemiş ve teizmin Tanrı lehine kullanabileceği en makul argümanın “akıllı tasarım argümanı” olabileceğini vurgulamıştı.²⁶ Çünkü son kertede Flew de evrende muazzam bir tasarımın bulunduğunu kabul etmekteydi. Bir farkla ki, teist filozoflar bu tasarımın mimarı olarak Tanrı’yı görürken, Flew bunu evrenin kendi iç mekanizmasının ürettiği bir durum olarak düşünüyor ve eğer evrenin düzenine bir neden aranacaksa bu nedenin evrenin kendi içerisinde aranması gereken bir neden olduğunu ileri sürüyordu.²⁷ Bizim cevabını aradığımız soru da uzunca bir süre evrendeki düzeni evrenin kendisi ile sınırlı gören Flew’ün bu düşüncesinden vazgeçerek Tanrı ile ilişkilendirmesini mümkün kılan belirgin ve geçerli bir nedenin olup olmadığı sorusudur.

Bize göre birisi temel, diğer ikisi de bu temel nedene kaynaklık eden tamamlayıcı sebeplerden ötürü Flew bu argümanla ciddi bir şekilde ilgilenme gereği duymuştur. Temel neden olarak gördüğü husus şudur: Teistik inanç yanlıları kendi klasik geleneği içerisinde Tanrı’nın varlığını ispat etmek için bu delilden sıkça istifade etmişti. Fakat bu delil, Tanrının varlığı hakkında bir açıklama argümanı olarak kullanılmaya başlandığı ilk andan günümüze ne yazık ki iyi bir şekilde formüle edilememişti. Eğer bu argüman doğru bir şekilde dizayn edilir ve temellendirilebilirse pekala Tanrı’nın varlığına dair inandırıcı bir ifade halini alabilir. Flew’ü bu şekilde düşünmeye sevk eden ikincil nedenlere gelince bunlardan birisi doğanın kanunları ve bunlara dair çağdaş saygın bilim adamlarının yaptığı gözlemler ve bu gözlemler perspektifinde dile getirdikleri açıklamalardır. Bir diğeri ise yaşamın kaynağı ve üreme ile ilgili bilimin dini izah tarzlarına muhalif duruş sergilemesine rağmen henüz objektif ve bağımsız bir açıklamayı yapamamış olmasıdır.²⁸

---

²⁵ Flew, *There is a God*, s.95.

²⁶ Gary R. Habermas, “My Pilgrimage from Atheism to Theism: A Discussion between Antony Flew and Gary Habermas”, *Philosophia Christi*, vol. 6, No. 2, 2004, s. 200.

²⁷ Antony Flew, *God and Philosophy*, s. 69.

²⁸ Flew, *There is a God*, s. 95.

Evrende var olan tasarım bizim alışık olduğumuz, bildiğimiz herhangi bir düzen gibi değildir. Evrenin düzeni mümkün her türlü düzeni aşan üstün bir tasarımın ürünüdür. Bu nedenle aşına olduğumuz bir nedene dayanarak bu düzeni izah etmek olanaksızdır. Evrenin mevcut durumunun kim tarafından ve nasıl tesis edildiği mutlak surette cevap arayan bir sorudur.²⁹ Bu I. Newton (1643-1727), A. Einstein (1879-1955) ve W. Heisenberg (1901-1976) gibi bilim adamlarının da cevabını bulmaya çalıştıkları sorudur. Flew'e göre evrendeki düzeni kesin bir neticeye bağlayamadığımız iddia ya da hipotezlere dayandırmaya çalışmaktansa bunu daha mantıklı ve kolay izah edilebilir bir nedenle yani Tanrı'yla ilişkilendirmek bu soruya karşılık gelebilecek en makul cevaptır.³⁰ Bilim adamları, filozoflar ve hatta sıradan insanlar bu cevabı gerekçeleriyle birlikte ortaya koyduğunda, bu insan aklı adına çok büyük bir zafer olacaktır.³¹

Doğada ince bir düzenin ve kasıtlı bir tasarımın mevcut olduğu hemen herkes tarafından kabul edilmesine rağmen bunun nedeniyle ilgili kesin bir mutabakat söz konusu değildir. Zira genel görünümdeki hususiyeti kavramakla birlikte insanın (biraz da kendisinden kaynaklanan) içeriğe ve sürecin işleyişine dair sınırlı bilgisi bu durum karşısında onu meselenin hep kıyısında tutmakta ve çaresizliğe sevk etmektedir. Bu noktada doğanın işleyişindeki inceliğe vakıf bilimsel verilerle izaha muktedir bilim adamlarının çalışmaları bizim için bir umut ve yol gösterici olabilmektedir. Flew bu aşamada dikkatimizi Albert Einstein'a çeker.

Einstein çoğu filozof tarafından, Baruch Spinoza'nın (1632-1677) Panteist Tanrı anlayışına ilgi duyması nedeniyle ateist olmakla itham edilmiştir. Zira Spinoza'nın Tanrı anlayışında, klasik teist Tanrı inancına aykırı olarak Tanrı ve Doğa aynı varlığın (özün) iki farklı yansıması gibi ifade ediliyordu. Bu durumda Tanrıya ait olması gereken hususiyetler bir anlamda doğaya da atfedilmiş oluyordu.³² Böyle bir düşünceye imkân tanınmasından dolayı Einstein ateizme ilham veren, bir bakıma onun ruhani bir lideri gibi algılanmıştı.

²⁹ Flew, a.g.e., s. 96.

³⁰ Flew, *There is a God*, s. 96.

³¹ Stephen Hawking, *A Brief History of Time*, A Bantam Book, New York 2008, s.174-175.

³² *Encyclopedia of Philosophy*, Donald M. Borchert (ed.), 2. ed., vol.7., Macmillan, USA, 2006, s. 96-97.

Flew'e göre Einstein hakkında oluşturulan bu algı bütünüyle yanlıştır. Çünkü Einstein'la ilgili değerlendirmeler O'nun kendi düşüncelerine değil daha çok başkaları tarafından yapılan yorumlara dayanıyordu. Bu haksız eleştirinin izine hem onu ateist olmakla suçlayan teist birtakım felsefecilerin hem de Richard Dawkins (d.1941) gibi kendi ateizmini gerekçelendirmeye çalışan tanrı karşıtlarının tutumlarında rastlamak mümkündür. Her iki yaklaşım da tam anlamıyla Einstein için kuşatıcı olamaz. Zira O, her ne kadar teizmde olduğu gibi bireysel bir tanrı fikrini benimsemese de bunun kendisiyle ilgili ateist veya panteist nitelemesi yapmayı meşru kılmayacağını ve her şeye rağmen içinde bir "Tanrı" fikrinin var olduğunu ifade ediyordu.³³

Flew'ün aktardığı bir örnekte Einstein doğayı birçok dilde yazılmış kitaplardan oluşan kütüphaneye benzetir. Einstein insanın doğa karşısındaki tutumunu böyle bir kütüphanede bulunan çocuğun durumuyla ilişki kurarak açıklamaya çalışır:

"Bizim kâinat karşısındaki durumumuz çok sayıda dilde yazılmış bir kütüphanenin içinde bulunan çocuğun durumunu andırmaktadır. Çocuk bu kitapların yazıldığı dilleri anlamaktan acizdir fakat o yine de bu kitapların mutlaka birisi tarafından yazılmış olduğu gerçeğinin farkındadır. Nasıl yazıldığının bilgisine sahip değildir fakat bu kitapların bir yazarının olduğundan hala emindir.

Çocukta ayrıca kitapların kütüphane içerisinde bir sistem ve düzene göre yerleştirildiğine dair belli belirsiz kuşklar da uyanır. Fakat çocuk bunun tam olarak ne olduğunu bilemez. Einstein, yetişkin, akıllı insanın kâinata nispetle kafasında oluşan Tanrı fikrinin bu çocuğun durumuna benzediğini düşünür. Yetişkin insan da çocuk örneğinde olduğu gibi evrenin muazzam bir düzen ve belirli kurallar çerçevesinde işlediğini görür ama bunu tam olarak kavrayamaz. Fakat sonuçta belirli sınırları olan aklımız, takımyıldızlarının hareketini sağlayan gizemli bir gücün mahiyetini anlamasa da böyle bir gücü yine de kavrar."³⁴

Gerçekten de Einstein dünyanın temelindeki mantığı açıklayacak yüce bir kaynağın var olduğuna inanıyordu. O bu gücü zaman zaman "Üstün Akıl", "Sonsuz

---

³³ Max Jammer, *Einstein and Religion (Physics and Theology)*, Princeton University Press, New Jersey, 2002, s. 45-46.

³⁴ Jammer, *Einstein and Religion.*, s. 48.

Üstün Ruh”, “Üstün Muhakeme Gücü” ve “Takımyıldızlarını Hareket Ettiren Gizemli Güç”³⁵ olarak adlandırıyordu. Bilim alanında başarılı işlere imza atmış olan herkes, yaşamda tezahür eden akli süreci, onda var olan mantığın eşsiz görkemini mutlaka görür ve onun yarattığı derin saygı duygusundan mutlaka etkilenir. Bilimle ciddi bir biçimde ilgilenen herkes doğanın kanunlarının insanoğlundan üstün ve karşısında tüm alçak gönüllülüğümüzle saygı duymamız gereken bir ruhun varlığının tezahürü olduğuna inanır.³⁶ Bu aynı zamanda insandaki daha yüksek bir düzene ve onu var eden üstün varlığa olan kesin inancın da ifadesidir.

Einstein'ın izafiyet teorisinin şöhret bulduğu dönemlerde bilim dünyası bir taraftan da Kuantum Fiziğinin etkisini tecrübe ediyordu. Flew'e göre bilimsel her gelişmede olduğu gibi, Kuantum Fiziğinde de Tanrı'nın varlığına dair bir takım ayrıntılar ortaya çıkmakta idi. Kuantum hipotezini ilk olarak ortaya koyan Max Planck (1858-1947); “Din ile bilim arasında gerçek anlamda asla bir zıtlık olamaz. Çünkü birisi diğerinin tamamlayıcısıdır.”³⁷ ifadesiyle dinin bilim tarafından desteklendiğini dile getirirken, “Din ile doğal bilim birlikte şüphecilğe, doğmacılığa, inançsızlığa, batıl inanca karşı ve dolayısıyla Tanrı uğruna (adına) amansız bir mücadele vermektedir.”³⁸ demek suretiyle bu iki faaliyetin aslında aynı yönde iş gördüğünü ima etmeye çalışıyordu. Yöneldikleri alanların gerçekliği ile ilgili değerlendirmede bulunan Karl Werner Heisenberg (1901-1976) ise: “Yaşamım boyunca sürekli olarak bu iki düşünce alanının (bilim ve din) ilişkisini düşünmek zorunda kalmışım. Çünkü her ikisinin de işaret ettikleri şeyin gerçekliğinden asla kuşku duymamışım.”³⁹ ifadesiyle dinle bilim arasında çıkarılmak istenen kavganın yapaylığına dikkat çekiyordu.

Heisenberg'e göre insandaki bireysel bir Tanrı'ya inanma duygusunu besleyen etken doğadaki düzenden başkası değildir. Doğanın düzeniyle insanın ruhsal eğilimleri arasında ilginç bir diyalog (ilişki, bağ) vardır. İnsanda var olan ruhsal eğilim bu düzen vasıtasıyla onu ikame edene yönlendirilir. Bu yönelim insanı düzenin arkasındaki asıl

³⁵ Jammer, a.g.e., 51.

³⁶ Max Jammer, , a.g.e., s. 148.

³⁷ Max Planck, *Where Is Science Going?*, trans. James Murphy, Norton, New York 1977, s.168.

³⁸ Max Planck, *Dictionary of Scientific Biography*, Scribner, New York 1975, s. 15.

³⁹ Werner Heisenberg, *Across The Frontiers*, trans. Peter Heath, Harper&Row, San Francisco 1974, s. 213.

varlığı sorgulamaya sevk eder. Çünkü bu düzende mantık sahibi her insanı kendi arkasındaki gerçeğe çeken adeta manyetik bir güç vardır.⁴⁰

Flew olumlu birtakım gelişmelere rağmen bilimsel yaklaşımın benimsemiş olduğu tarzı dini tasavvuru bütünüyle tahlil etmeye elverişli görmez. Bilimin özellikle evrenin oluşumuyla ilgili değerlendirmelerde eksik bir tablo çizdiğini düşünür. Kuantumun öncülerinden olan ve dalga mekaniğini geliştiren Erwin Schrödinger'e (1887-1961) ait evrenle ilgili: "Etrafımdaki dünyanın bilimsel resmi oldukça eksiktir. Bu resim bana bol miktarda gerçekçi bilgi sunmakta, bütün deneyimlerimizi muazzam derecede uyumlu bir düzen içerisinde bir araya getirmektedir. Fakat kalbimize yönelik, bizi gerçekten de ilgilendiren şeyler konusunda pek bir şey anlatmamaktadır."⁴¹ şeklindeki açıklama bu kanaati destekler mahiyettedir. Gerçekten de bilim kırmızı ile mavi, acı ile tatlı ve bunların yarattığı hisler, neşe ve keder duyguları hakkında tek bir kelime dahi söylemez. Aynı zamanda bilim, güzel ve çirkin, iyi veya kötü, Tanrı ile sonsuzluk hakkında da hiçbir şey bilmez. Bilim bazen bu alanlardaki soruları cevaplıyormuş gibi yapar. Ama bilimin verdiği cevaplar çoğunlukla ciddiye alınmayacak derecede saçmadır.⁴²

Erwin Schrödinger bilimin "Büyük Birlik" söz konusu olduğunda da sessiz kaldığını düşünür. O'na göre bu büyük birlikten kasıt, günümüzde en yaygın biçimde kullanılan ve isminin baş harfi büyük yazılan "Tanrı" kelimesidir. Bilime ateistlik damgası vurulmasının sebebi aslında bu sessizliği nedeniyledir. "Bilimin ateistik tutumla birlikte anılması hiç de şaşırtıcı olmasa gerek. Eğer bilimin dünyaya dair çizdiği resim güzelliği, neşeyi, kederi kapsamıyorsa; eğer kişisellikten bilinçli olarak yoksun bırakılıyorsa, bu resmin kendisini insan aklına sunan en yüce fikri kapsaması nasıl beklenebilir ki?"⁴³

Flew'un ateizmden vazgeçişine sebep teşkil eden önemli gelişmelerden birisinin, saygın bilim adamlarının konu ile ilgili açıklamaları olduğunu daha önce ifade etmiştik. Mesela bu bilim insanlarından birisi de 1995 yılında Templeton Vakfı tarafından ödüle

---

⁴⁰ Flew, *There is a God*, s. 103.

⁴¹ Flew, a.g.e, s. 102.

⁴² Flew, a.g.e., s.102.

⁴³ Flew, a.g.e., s.105.

layık görülen ve kozmoloji, astrobiyoloji alanındaki çalışmaları ile ismini duyurmuş İngiliz fizikçi Paul C.W. Davies (d. 1946)'tir. Templeton Vakfı tarafından kendisine takdim edilen ödülü aldığı törende Davies şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bilimle uğraşan hiç kimse fizik kanunlarının nereden geldiğini asla sorgulamamaktadır. Oysa en ateist bilim adamı dahi doğada, en azından kısmen anlayabildiğimiz kanun benzeri bir düzenin varlığını kabul eder. Şimdi bu kanunların Tanrı tarafından konulmuş kanunlar değil de bize ait kanunlar olduğunu iddia etmek son derece yanlıştır. Ayrıca her şeyi açıklayan bir kuramın mantığa uygun tek evren olarak yaşadığımız evreni kabul etmesi de kabul edilebilecek bir görüş değildir. Çünkü mantığa uygun başka evrenler hayal etmek pekâlâ mümkündür. Evrende hâkim fizik kanunları vardır. Bilim adamının yapması gereken şey bu kanunları icat etmek değil, onları bulmaya çalışmak olmalıdır. Ancak bilim adamı olarak evrende gördüğümüz fizik kanunlarını bize görüldüğü biçimleriyle de alamayız. Çünkü varlığın tabiatına hâkim bu yapı, aslında varoluşun derinliklerindeki bir anlama işaret etmektedir. Amaç ve tasarım gibi kavramların tek başına evrenin varoluş sırlarını anlatmaya yetkin ifadeler olmadığı kesindir. Ama aynı şekilde evrenin sırlarının olduğu da hiçbir şüpheye konu olmayacak kesinliktedir. Dolayısıyla bilim, ancak bilim adamı Tanrı'yı tamamen kabul eden bir dünya görüşüne sahip olduğu, böyle bir anlayışı benimsediği zaman ilerleyebilecektir.”⁴⁴

Flew aynı törende ödül alan John D. Barrow (d. 1952)'a atıfla, dini ifadelerin anlaşılmasındaki güçlükleri ya da evrene dair açıklamalarını bahane ederek onu yok saymanın haksızlık olduğunu dile getirmiştir. Sonsuz derecede karmaşık bir görünümü barındıran bu evren aslında anlaşılabilir basit simetrik birkaç kanun tarafından yönetilmektedir. Bütün evrenlerin nasıl hareket ettiğini anlatan matematiksel denklemler, kâğıt parçaları üzerine karalanmış birtakım şifreler vardır. Üstelik bunlar insan aklı tarafından üretilmiş de değildir. Doğal seçim, bilim adamlarının iddia ettiği üzere varlığımızı ve neslimizi sürdürebilmemiz için atomu ve kara delikleri anlamamızı gerektirmez. Tüm bilimsel faaliyetler bir öncekini içine alacak şekilde ve genişleyerek yoluna devam edecektir. Ancak burada temel her zaman mekanik ve yer çekimi

---

⁴⁴ Flew, *There is a God*, s. 107-108.

kuramını esas alan Newton'un tayin ettiği ilkeler olacaktır. Evrene dair dini ifadeler, kavramlar bilim tarafından çözümlenemeyen hususların anlaşılması noktasında yardımcı bir rol oynayacaktır. Dine ait olan ifadeler, belirlemeler belki gerçeğin tamamı değildirler. Fakat bu onların gerçeğin bir parçası olamayacakları anlamına da gelmez.⁴⁵

Doğanın kanunlarını kimin belirlediği konusunda modern bilimin dile getiremediği fakat hissettirdiği gerçeği kesin bir dille ifade etmenin imkânı var mıdır? Bunun genel bir kabulü besleyecek düzeyde yeteneğe sahip olması mümkün müdür? Flew bu sorulara cevap vermenin mümkün olduğunu John Foster (d. 1941) vasıtasıyla dile getirir. Doğadaki kanunlar, düzenler her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın eğer işin içinde Tanrı yoksa ve tanımlamalar Tanrı'dan bağımsız bir şekilde yapılıyorsa eksiktir. Doğanın kanunlarını doğru bir biçimde analiz etmek ve anlamak her şeyden önce bu kanunları Tanrısal akılla ilişkilendirmekle mümkün olur. Eğer evrende kanunların var olduğu gerçeğini kabul ediyorsanız, bu kanunları koyan, bu düzeni sağlayan birisinin ya da bir şeyin var olduğunu da kabul etmeniz gerekir. Doğada hâkim tüm kanun ve ilkelerin koyucusu, mevcut düzenin sağlayıcısı olan Tanrı'dır. Kanunların varlığını inkâr etseniz bile, düzenlerin varlığını açıklamak için Tanrı'nın aracılığına olan güçlü gereksinim her zaman kendisini hissettirecektir.⁴⁶

Flew tam da bu aşamada teist filozofların görüşlerinin önem kazandığını, bu bağlamda Richard Swinburne (d. 1934)'un Richard Dawkins'in tasarım argümanı ile ilgili eleştirisine verdiği cevabı çok anlamlı bulduğunu dile getirir. Swinburne'ün bahse konu olan ifadeleri kısaca şöyledir: “Doğanın kanunları nelerdir? Bu beni eleştiren kişilerin pek çoğunun ele almadığı bir meseledir. Doğanın bütün organlarının belirli bir biçimde hareket etmesinin; örneğin birbirlerini belirli bir formüle uygun olarak etkilemelerinin doğanın bir kanunu olduğunu söylemek bence fiziksel ihtiyacı karşılayan her organın bu şekilde hareket ettiğini yani birbirini bu şekilde etkilediğini söylemektir. Ve bu tekdüzeliğin bütün organların aynı şekilde hareket etmelerine yol açan bir maddenin eyleminden kaynaklandığını varsaymak, bütün organların aynı

---

⁴⁵ Flew, a.g.e, s.108-109.

⁴⁶ John Foster, *The Divine Lawmaker*, Clarendon Press, Oxford 2007, s.160.

biçimde hareket etmesinin en büyük basit gerçeklik olduğunu varsaymaktan çok daha kolaydır.”⁴⁷

Diğer taraftan Swinburne bilimsel tutumun açıklama yapamadığı yerde susmasını ve sustuğu yerin ötesini inkâr etmesini onun hesabına önemli bir hata olarak görür. Oysa bir teist için bilimin sustuğu yer durulması gereken yer olarak kabul edilemez. Bu her şeyden önce aklın kabul edebileceği bir davranış değildir. Evrenin varlığının, yasaya uygunluğunun ve evrimsel gizli gücünün kişisel bir açıklamasını her zaman aramalıyız. Teizm tam da böyle bir açıklama sunar. Bu onun doğru olduğuna inanmak için sağlam bir nedendir. Buradan şimdiye kadar bilimin açıklayamadığı şeyleri açıklayan bir boşluklar Tanrısı nitelemesi çıkarılmamalıdır. “Ben, bilimin açıkladıklarını açıklayan bir Tanrı kabul ediyorum. Bilimin açıklamalarını inkâr etmiyorum. Ancak bilimin açıklama nedenini açıklamak için Tanrı’yı var sayıyorum. Bilimin doğal dünyanın ne kadar derinden ve düzenli olduğunu göstermedeki başarısı bize bu düzenin daha da derin bir nedeninin olduğuna inanmak için güçlü gerekçeler verecektir.”⁴⁸

Swinburne’e göre pek çok felsefeci ve bilim adamının hayvan bedenlerine bağlı zihinsel özelliklere sahip ruhların evrimsel tarihin belirli bir anında varlık sahnesine çıktığını kabul etmedeki gönülsüzlüğünü onların kendi tarzlarınca açıklama yapma noktasındaki acizliğine bağlar. “Sadece bir şeyin orada nasıl olduğu açıklanamıyor diye o şeyin orada olmadığını söylemek çok büyük bir mantıksızlıktır. Açık gerçeği kabul etmek zorundayız ve eğer biz bir şeyi açıklayamıyorsak böyle bir durumda sadece alçak gönüllü olmalı ve her şeyi bilmediğimizi kabul etmeliyiz.”⁴⁹

3. Evrenin İnce Ayarı

Einstein evrenle ilgili olarak: “Evrende en anlaşılmaz şey onun anlaşılabilir bir yapıya sahip olmasıdır.”⁵⁰ der. Kusursuz ve sürdürülebilir bir varlık düzenini ihtiva ediyor olması evrenin kasıtlı bir şekilde daha ilk var ediliş sürecinde belli hassas

---

⁴⁷ Richard Swinburne, “Design Defended”, *Think, Philosophy for Everyone*, ed. Stephen Law, Vol., 2, Issue 6, Cambridge University Press, March, 2004, s.14.

⁴⁸ Richard Swinburne, *Tanrı Var mı?*, çev. Muhsin Akbaş, Arasta Yayınları, Bursa 2001, s.61.

⁴⁹ Swinburne, a.g.e., s.72.

⁵⁰ Michael Corey, *God and The New Cosmology The Anthropic Design Argument*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 1993, s. 175.

ayarlarla göre inşa edildiğini gösterir. İster evren, ister canlı varlıklar ya da insanın kendi varlığı özelinde olsun her alanda (metafiziksel bir niyet taşımadan yapılan çok dikkatli araştırmalarda dahi) tabiat kanunlarının dikte ettiği bir düzenin varlığını açıkça görebilmekteyiz. Çok daha basit bir oluşuma sahip organizmalarda olduğu gibi anatomik ve fonksiyonel birimler oluşturan daha karmaşık canlı organizmalarda göz kamaştırıcı yapısal bir düzenin varlığı muhakkaktır.⁵¹

Doğru bir şekilde dizayn edilmiş tasarım argümanın Tanrı'nın varlığını kanıtlama noktasında önemli bir iş göreceğini düşünen Flew aynı şekilde evrenin kendi içindeki ince ayarının üstün bir varlığa işaret ettiğini söyler. Flew bir kişinin ilk kez gittiği bir tatil yerinde gördüğü ortamın kendisinde uyandırdığı heyecan ve şaşkınlığı içeren örnek vasıtasıyla düşüncesini açıklamaya çalışır:

“Bir sonraki tatilinizde bir otel odasına girdiğinizi hayal edin. Komodinin üzerindeki disk çalarda en sevdiğiniz albümden bir şarkı çalıyor. Yatağın üzerindeki duvarda asılı çerçeveli resim evinizdeki şöminenin üzerinde asılı olan resmin aynısı. Odaya sizin en sevdiğiniz koku yayılmıştır. Hayretler içerisinde kafanızı sallıyorsunuz ve valizleriniz ellerinizden düşüyor.

Birdenbire dikkat kesiliyorsunuz. Mini bara doğru ilerliyor, kapısını açıp buzdolabının içerisinde bulunan içeceklere bakıyorsunuz. En sevdiğiniz içecekler, en sevdiğiniz kurabiyeler ve şekerlemeler. Hatta özellikle tercih ettiğiniz marka şişe suyu. Mini bardan çıkıp odaya doğru göz gezdiriyorsunuz ve çalışma masasının üzerindeki bir kitabı fark ediyorsunuz. En sevdiğiniz yazarın son kitabı. Banyoya göz atıyorsunuz. Tezgâhın üzerine dizilmiş kişisel bakım ve temizlik ürünleri, her birisi sanki sizin için özel olarak seçilmiş. Televizyonu açtığınızda en sevdiğiniz kanalın ayarlandığını fark ediyorsunuz.

Muhtemelen yeni sıcak ortamınız hakkında keşfettiğiniz her yeni şeyle tüm bunların yalnızca bir tesadüf olabileceğini daha az düşüneceksiniz, değil mi? Otel yöneticilerinin sizin hakkınızda bu kadar ayrıntılı bilgileri nasıl elde edebileceklerini merak edersiniz. Titiz hazırlıklarına hayret edebilirsiniz. Hatta bütün bunların sizin için ne kadar bir maliyet getireceğini bir kez daha kontrol edersiniz. Fakat tüm bunlar sizi;

---

⁵¹ Maurice Bucaille, *İnsanın Kökeni Nedir?*, (çev.) Ali Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul, 1988, s. 282.

birilerinin sizin buraya geleceğinizi bildiği inancından hiçbir zaman alıkoyamayacaktır.”⁵²

Evrende bu örnekteki duruma benzeyen fakat ondan daha mükemmel ve hassas bir düzen vardır. Yukarıda verilen örnekte muhtemelen birtakım önbilgilere dayanılarak tesis edilmiş bir düzenin bizi hayrete sevk ettiği bir durumda henüz kendisiyle ilgili bilgilerimizin son derece sınırlı olduğu devasa bir düzen için bunu düşünmemek mantıklı olamaz.

Evrenin bütününde hâkim olan düzeni, ondaki ince işlenmiş kanunları materyalist anlayışın iddia ettiği gibi kendisinden kaynaklanan bir durum olarak görmek elbette ki anlamsızdır. Düzene konu olanı aynı zamanda o düzenin sebebi olarak görmek her şeyden önce mantığın reddettiği bir durumdur. Bu ihtimal muhal olduğuna göre evrende var olan düzeni kendi dışında harici bir nedenle izah etmek kaçınılmaz olmaktadır. Teistik inanç, evrende hâkim ince ayarı sağlayan bir iradenin varlığından kesin bir dille söz eder ve bu iradeyi “Tanrı” olarak isimlendirir. “Evrenin akıllı ve üstün bir yaratıcı tarafından şahsen oluşturulması, yaşayan organizmaların kompleks ve düzenli konfigürasyonunun tek açıklamasıdır. Özel ve üstün bir yaratıcı evreni tasarlamış ve var etmiştir.”⁵³

Özellikle DNA üzerine yapılan çalışmalar evrende var olan ince ayarın çok daha belirgin bir şekilde fark edilmesine vesile olmuştur. Flew'e göre bu çalışmalar evrende var olan düzenin Tanrı'yla ilişkilendirilmesi çabasına büyük katkı sağlamıştır.⁵⁴ Diğer taraftan doğanın kanunlarına dair görüşler de bu argüman sayesinde yeni boyutlar kazanmıştır. Evreni ne kadar araştırır ve mimari ayrıntılarını ne kadar incellerseniz bunun sizi; evrenin sizin bu evrene geleceğinizle ilgili ne kadar bilgi sahibi olduğu gerçeğine götürdüğünü fark edersiniz. Son tahlilde doğanın kanunları evreni yaşamın ortaya çıkmasına ve devam etmesine hazırlamak üzere tasarlamıştır.⁵⁵

---

⁵² Flew, *There is a God*, s. 113-114.

⁵³ Hugh Ross, *The Fingerprint of God*, Whitaker House, New Kensington, 1989.s. 138.

⁵⁴ A.Flew & Gary R. Habermas, “My Pilgrimage from Atheism to Theism, A Discussion between Antony Flew and Gary Habermas”, *Philosophia Christi*, ed., Craig J. Hazen, Vol.6, No. 2., Evangelical 2004, s. 201., Vol.. 6, No.2

⁵⁵ Flew, *There is a God*, s. 114.

Evrende ince bir ayarın var olduğu kabul edilecek ve bu bir otoriteye dayandırılarak açıklanacaksa bunun Tanrı olması gerekir.⁵⁶ Gelişmekte olan bilim ve teknoloji bunu destekler mahiyettedir. Bugün her şeyin daha çok açıklanabilmesinin sebebi de aslında evrenin akıllı yaşamı içermesinden kaynaklanmaktadır. Akıllı yaşam hassas ayar kanıtının dile getirdiği üzere ancak Tanrı'nın sağlayabileceği bir imkân olduğundan, akıllı yaşamın varlığı aynı zamanda Tanrı'nın varlığının da kanıtı olmaktadır.⁵⁷

Teistik inanç farklı bir adım daha atar ve Tanrı'nın bu düzeni yoktan var ettiğini söyler. Bu aynı zamanda, Tanrı var etmeden önce hiçbir varlığın olmadığı anlamına da gelmektedir. O, varlıkların zaman içinde ortaya çıkmasını istemiş ve maddesel şeylerin üretilmesi işlevini ve gücünü atom parçacıklarına yüklemiştir. Söz konusu bu güç öyle bir ahenk sergilemektedir ki, parçacıklar devamlı olarak tek ayağı üzerinde hareket eden bir balerin edasıyla birbirlerinin etrafında dönmektedirler. Bu şekilde kontrol altına alınmış bir güç ile parçacıklar birbirlerinin hareketlerine uyum sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Tanrı sonsuz bir ustalık ve zeka ile bu maddesel hareketlerdeki matematiksel denklilikleri gerçekleştirerek son derece kompleks bir yapıya sahip varlıkları ortaya çıkarmıştır.⁵⁸

Özel izafiyet teorisi, elektromanyetizma benzeri kuvvetlerin bir sistemin hareket yönüne doğru açılarla hareket etsin veya etmesin, değişmez bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Bu da genetik kodların işlemlerini ve gezegenlerin kendi eksenleri etrafında dönerken birbirlerinden ayrılmalarını sağlamakta ve birbirlerine çarpmalarını önlemektedir. Kuantum fiziğinde de atomun çekirdeği etrafında dönen elektronların kararlı bir yörüngeye sahip olmaları ve “kuantum sayıları” denen özel sayılara göre hareket etmeleri sayesinde merkezde bulunan çekirdeğe saplanmadıklarını ortaya çıkarmıştır.⁵⁹

---

⁵⁶ John Leslie, *Infinite Minds*, Clarendon Press, Oxford, 2001, s.213.

⁵⁷ Richard Swinburne, 'Argument from the Fine-Tuning of the Universe', *Physical Cosmology and Philosophy*, (ed.) John Leslie, Macmillan Publishing Company, New York, 1990, s.154.

⁵⁸ John Leslie, 'Creation Stories, Religious and Atheistic', *International Journal For Philosophy of Religion*, vol. 34, No. 2, (1993), s. 65.

⁵⁹ Leslie, *Infinite Minds*, s. 203-204.

İlahi tasarımı esas alan ince ayar argümanı tek evren esasına göre inşa edilmiş bir argümandır. Bu argümana karşı geliştirilen önemli tezlerden birisi de “Birden Fazla Evren Kuramı”dır.⁶⁰ Birden fazla evren kuramı, biyolojik yaşamın nasıl ortaya çıktığını izah edebilme kaygısıyla ortaya çıkmış bir kuramdır. Buna göre bizim bildiğimiz şekilde sadece bir evrenin var olduğu bilgisi yanlıştır. Farklı kanunları ve fiziksel değişmezleri bulunan birden fazla evren vardır. Bu evrenler ya evrenin bizim bildiğimizden tamamen farklı mekân-zaman boyutları bulunan bağımsız büyük patlamalardan doğmaktadır ya da evrenlerin karşılıklı olarak erişilemez uzay zaman alanlarındaki kara deliklerden meydana gelmektedir. Bizim gezegenimiz ise karmaşıklığın ve bilincin ortaya çıkmasına yardımcı olan evrenler altkümesinin bir ürünüdür. Eğer durum böyle ise ince ayar hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.⁶¹

Birden fazla evren kuramının olasılığı bir an için kabul edilse bile bu olasılık kuram hesabına onun spekülatif ve karmaşık bir durum arz ettiği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Eğer evrenin biyolojik yaşama nasıl uygun olduğunu anlamaya çalışıyorsak, gezegenimiz dışında başka evrenlerin var olduğunun söylenmesi bize hiçbir şekilde yardımcı olmaz. Böyle bir yaklaşım ilk bakışta bir şeyler ima ediyor gibi gözükse de gerçek anlamda hiçbir şeyi açıklamaz. Çünkü birden fazla evren olduğu görüşü sonsuz karmaşık yapısı bulunan mantığa uygun ölçüde düzenli gerçek dünyanın yerini almakta ve açıklama görüşünü anlamsız kılmaktadır.

Birden fazla evren kuramı yaşamın temelinde ilahi bir kaynak olduğu varsayımı veya inancını da iptal etmez. Bu şekilde düşünüldüğünde bir yerine birden fazla evren fikrini savunmak hem bu evrenleri izah etme hem de temellendirme açısından çok daha zor ve anlamsız bir tutum gibi gözükmektedir. Bir evrenin özelliklerini açıklamak için bir taraftan işi tek bir varlığın yapacağını var sayıp diğer taraftan da birbirinden bağımsız milyonlarca evren olduğunu ifade etmek tam bir saçmalaktır.⁶² Eğer birden fazla evren kuramıyla bir yere varılmak isteniyorsa bu ancak bir evrende olandan çok daha fazla ve yüksek düzeyde ince bir ayarın bu evrenler kümesinde de olacağını söylemekten başka bir şey olamazdı.

⁶⁰ Flew, *There is a God*, s.117.

⁶¹ Flew, *There is a God.*, s.117.

⁶² Richard Swinburne, *Design Defended*, s.17.

Tek evren fikrine karşı geliştirilen birden fazla evren fikri temeli olmayan bir yaklaşımdır. Bu hem birden fazla evrenin aynı zamanda onları yöneten kanunların evrenler arasında çeşitliliğe ve kaosa yol açma ihtimalinden hem de bunun yaşamın temeline dair bir şey söylemediği tüm bu kanunlara zemin teşkil eden ana kanunun kaynağı meselesini halletmekten uzak olduğu için benimsenmesi mümkün olmayan bir kuramdır. Dolayısıyla birden fazla evren olsun ya da olmasın doğanın kanunları meselesini bir otoriteye bağlamak zorundayız. Bunun için geçerli sayılabilecek otorite ise “*İlahi Akıl*”dır.⁶³

Evrende hâkim ince ayara dair argüman hakkında üç şey söylenebilir. Birincisi; belirli değişmezleri ve kanunları olan bir evrende yaşamaktayız. Bunların bazılarının farklı veya eksik olması durumunda bu evrende yaşam mümkün olmayacaktır. İkincisi mevcut kanunların varlığı ve değişmezliği her ne kadar yaşamın devam etmesini mümkün kılan gerçekler olsa da bu yaşamın kaynağının ne olduğu sorusunun cevabı değildir. Bu koşullar belki yaşamın başlaması için gereklidir fakat yeterli değildir. Üçüncü olarak da kendilerine özgü doğa kanunları bulunan birden fazla evren olabilmemesinin mantiken olası olduğu gerçeği bu tür evrenlerin gerçekten de var olduğunu göstermez.⁶⁴

Flew, akıllı yaşamın varlığını inkâr etmek ya da evrendeki akıllı yaşamı görmezlikten gelerek varlığını yok saymakla, ‘Cogito ergo sum.’: “Düşünüyorum öyleyse varım.” önermesini inkâr etmeyi aynı mantık hatasının ikizleri olarak görür. Eğer evrende akıllı bir yaşam yoksa orada ne gözlemcilerden ne de bilim adamlarından söz etmek mümkün olamazdı. Evrenin gözlemciler olmadan neye benzeyeceğini tartışmak tıpkı Mona Lisa resminin hiç kimse tarafından görülmemesi durumunda neye benzeyeceğini tartışmak gibi bir şey olurdu.⁶⁵ Dolayısıyla ortada muhteşem bir resim vardır ve bu özelliğinden dolayı ilgi çekmektedir. Resimdeki ilgiye değer bu manzarayı ortaya çıkaran ise kesinlikle çok üstün bir akıldır.

---

⁶³ Flew, *There is a God*, s.120-121.

⁶⁴ Flew, a.g.e., s.119.

⁶⁵ Errol E. Harris, *Cosmos and Anthropos, A Philosophical Interpretation of the Anthropic Cosmological Principle*, Humanities Press International, London 1991, s. 2.

4. Bilimsel Yaklaşımla Yaşamın Nasıl Başladığının Açıklanamaması

Canlı hayatın nasıl başladığı ve yaşamın kökeninin nereye dayandığı ile ilgili bilimin vermiş olduğu net bir yanıt yoktur. Bununla birlikte yaşamın kaynağı ile ilgili genel anlamda iki yönelimden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi yaşamın bütünüyle kör tesadüfler neticesinde ve maddenin canlı yaşama evrilmesiyle meydana geldiği⁶⁶, bir diğeri ise yaşamın bilinçli bir tasarımcının kasıtlı eyleminin bir neticesi olarak ortaya çıktığı şeklindedir.⁶⁷

Flew'e göre yaşamın inanılmaz derecede karmaşık, değişken ve bir o kadar da uyumlu yapısı vardır. Bu yapı bizde bir taraftan büyük bir şaşkınlık yaratırken, diğer taraftan da bizi buna sebep olan nedenin veya varlığın kim olduğu arayışına itmektedir. Yaşamın ortaya çıkmasına neden olan şey basit bir tesadüf ve yönlendirilmemiş doğal güçler midir? Yoksa bir plan, amaç, akıllı bir tasarımcının çizdiği tasarıma göre bir dizaynın varlığı mı söz konusudur? Yaşama dair incelenmesi gereken konu budur. Günümüzde pek çok bilim adamı artık, evrenin kanunlara dayalı, yaşamı üretebilecek, hassas ayarlı başlangıç koşullarıyla var edildiği fikrini savunmaktadır ve bu durum aynı zamanda Tanrı'nın varlığı ile ilgili temel bir kanıt olarak da kabul edilmektedir.⁶⁸ Geldiğimiz nokta itibariyle bilimsel yaklaşımlar kutsanmaktan öte eleştiriye konu olabilmektedir. Dolayısıyla günümüzde her şeyi bilimsel bir temelle açıklamaya çalışan ve bilimin sınırları içerisine oturtamadığı hususları boş, anlamsız ve temelsiz vehimler sayan yaklaşımlar eskisi kadar itibar görmemektedir.⁶⁹ Kısacası yeni bin yılda anlam kavramı görkemli bir değişim ve dönüşüm sürecindedir. Evrenin başlangıç ve kökenini anlamsız, kendiliğinden bir hadise olarak yorumlaması beklenen kozmologlar, varoluş gerçeğinin üzerinde kaldırılması gereken bir örtü bulunduğunu itiraf ediyorlar. Yaşamın anlamsız kimyasal bir kaza olduğu söylemlerini devam ettirmesi beklenen biyologlar, doğal yaşamın ardında kutsal bir varlığa işaret eden göstergeler olduğuna inanıyorlar.⁷⁰

---

⁶⁶ Adem Tatlı, *Evrin ve Yaratılış*, Nesil Yayınları, İstanbul 2008, s. 41 vd.

⁶⁷ Tatlı, a.g.e., s. 258.

⁶⁸ Hugo Meynell, "The Existence of God", *Great Thinkers on Great Questions*, ed. Roy Abraham Varghese, Oneworld Publications, USA&Canada, 1999, s. 138-139.

⁶⁹ Gregg Easterbrook, "Meaning Makes a Comeback", *God For The 21st Century*, ed. Russell Stannard, Templeton Foundation Press, Great Britain, 2000, s. 32.

⁷⁰ Gregg Easterbrook, a.g.e., s. 32.

Flew gelinen bu aşamada varlığı Tanrı ile ilişkilendirip açıklayan yaklaşımlarda eksiklik arama yerine bundan böyle eksikliğin bilimsel faaliyeti sürdüren bilim adamlarının kuramlarında, fizikçilerin evren çağına dair yaptıkları açıklamalarda ve bu kendiliğinden doğma kuramlarının kanıtlanabilmesine pek fazla mesai ayırmamış olmalarında aranması gerektiğinin çok daha doğru olacağını ifade ediyordu.⁷¹

Yaşamın kaynağına dair yapılan çalışmalar felsefi anlamda büyük güçlükler içeriyor olmasından dolayı belli bir dönem bilimsel faaliyetin sınırlarına hapsolmuştu. Bu çalışmalarda çoğu bulguların felsefi yönü güçlü olmayan bilim adamlarının yorumlarının ötesine geçemediğini aynı şekilde felsefecilerin de doğa ve yaşamın kaynağına dair pek fazla bir şey söylemediklerini görürüz. Flew'e göre her iki tarafın bu zayıf yönleri felsefi açıdan yaşamın kaynağına dair yapılan çalışmalarda: "Bu kadar akılsız bir evren nasıl oluyor da özgün amaçları, üreme kabiliyetleri ve 'kodlanmış kimyaları' olan varlıklar yaratabilir?"⁷² sorusunu cevapsız bırakmıştır. Burada sorunu sadece biyoloji ile ilgili görmek ve muhtemel cevapları ona havale etmek çözüm değildir. Aksine bu mesele ile yüzleşmekten kaçınmak, sorunu çok daha karmaşık hale getirmekle eşdeğer bir tutumdur. Felsefeci burada risk almak ve meseleye dair bir şeyler söylemek durumundadır. Burada önemli ve değerli olan da bilimin veya bilim adamının ne söylediğinden ziyade felsefe ya da felsefecinin ne söylediğidir.

Canlı varlıklar kendilerinden önceki varlıkların hiçbirinde olmayan içsel bir amaca ve örgütlenmeye sahiptirler. Biz katı bilimsel yaklaşımın prensipleriyle hareket edersek bu düzeni anlayamayız. Flew'e göre biyologlar, biyoloji filozofları ve 'yapay yaşam' alanında çalışanların faaliyetleri bunun tipik örnekleridir. Onlar canlı olmanın ne demek olduğuna dair henüz tatmin edici bir açıklama yapamamışlardır. Bu boşluğu kapatmak ancak felsefe yoluyla, felsefecinin yardımıyla mümkün olacak gibi gözükmektedir. Zira yaşam ile teleoloji sırf şans eseri birlikte ilerleyen şeyler değildir. Aksine teleoloji canlı varlıkların yaşamları açısından gereklidir ve yaşamın teleolojik açıdan yorumlanması zorunludur.⁷³ Maddi anlamda yaşamın evirilerek nasıl canlı bir hayatı meydana getirdiği konusu bilimsel yaklaşımla doğru ve yeterli bir şekilde

---

⁷¹ Flew, *There is a God*, s. 117.

⁷² Flew, a.g.e., s. 127.

⁷³ Flew, a.g.e., s. 125.

değerlendirilmediği için evrenin yaşamın devam etmesine olanak sağlayan düzeninin bir üst akıl tarafından meydana getirildiği fikri daima göz ardı edilmiştir.

Bugün dahi canlı varlığın cansız varlıktan ilk ortaya çıkışıyla ilgili bilim tek taraflı yaklaşımını sürdürmektedir. Bu yaklaşım hiçbir zaman için genel bir uzlaşmayı mümkün kılmayacaktır. Çünkü canlı varlık, yaşamda kendisinden daha önce hiçbir varlıkta olmayan teleolojik bir düzene sahiptir. Üreme kabiliyetleri olmayan ilk yaşam biçimlerinden üreme kabiliyeti olan yaşam biçimlerinin ortaya çıkışına dair doyurucu materyalist bir açıklama henüz yapılamamıştır. Bu cansız maddede olmayan farklı bir kabiliyettir. Eğer bu kabiliyet olmasaydı rastgele mutasyon ve doğal seçimlerle farklı türlerin ortaya çıkması mümkün olmazdı. Bu yüzden bu kabiliyete sahip olan yaşam biçimlerinin bu kabiliyete sahip olmayan yaşam biçimlerinden ilk kez nasıl geliştiğine dair herhangi bir açıklamada tasarım ilkesine başvurmadan tamamen materyalist ilkeler ışığında izahat yapmanın imkânı yoktur.⁷⁴ Tek tek canlı türlerinin biyolojik yapısı dikkatle incelendiğinde bile ateistik söylemin aslında hiçbir şansı olmadığı fark edilecektir.

“Bütün kuşların, hayvanların ve insanların sağ ve sol taraflarının aynı olması (bağırsakları hariç) ve sadece iki gözlerinin olması ve yüzlerinin iki tarafında başka göz olmaması bir rastlantı olabilir mi? Yine kafalarının iki tarafında sadece iki kulak olması ve burunlarında sadece iki delik olması, göz arasında başka hiçbir deliğin olmaması ve burnun altında bir ağız olması ve iki ön ayak veya iki kanat veya omuzlarında iki el olması ve bir kalçanın biri bir tarafında diğeri diğer tarafında iki ayak olması ve daha fazla olmaması tesadüfen olabilir mi? Hepsinin dış şeklindeki bu düzen bir Sanatçı'nın gaye ve düzenlemesi olmadan nasıl ortaya çıkmış olabilir? Her türlü canlının gözlerinin köküne kadar transparan olması ve gözlerin vücutta, dış tarafında katı transparan deriler olan ve transparan sıvılarla dolu ortada kristal lens olan ve lensin önünde bebeği olan tek yer olması, hem de hepsinin görmeyi olanaklı kılacak düzgün şekle sahip olması, hiçbir Sanatçı'nın onları tamir edememesi neye bağlanacaktır? Kör şans, ışığın var olduğunu ve onun kırılmasını biliyor muydu ve bütün varlıkların gözlerini bunu garip

---

⁷⁴ Flew, a.g.e., s. 125-126.

bir biçimde kullanacak şekilde mi düzenledi? Bu ve bunun benzeri düşünceler insanoğlunu her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten bir varlığın olduğuna ikna etmiştir.”⁷⁵

Canlı organizmayı oluşturan sistemin her parçasında çok sistemli ve amaç gözetilerek meydana getirilmiş bir düzen olması dolayısıyla yaşamı evrenin kendi bünyesinde meydana gelen karmaşık kimyasal tepkimelerin sonuncu olarak görmek; tüm canlı yaşamı bu varsayım üzerinden izaha kalkışmak ikna edici değildir. Gelişen teknoloji ile birlikte canlı organizmayı oluşturan en küçük yapı taşı olan hücrede dahi bu ince amacın varlığı artık keşfedilmiş bir hakikattir. Yaşam dediğimiz şey bundan böyle yalnızca karmaşık kimyasal tepkimelerden ibaret bir durum olarak değerlendirilemez. Çünkü yaşam bu türlü indirgemeyi asla kabul etmeyecek olağanüstülüğe sahip bir realitenin adıdır.⁷⁶

Yaşamın kaynağı ile ilgili meseleyi, yeryüzünde yaşamın derin tarihi, kaynağı, bugün etrafımızda gördüğümüz biyolojiyi ortaya çıkaran oluşum aşamaları hakkında bütün bildiklerimizi ifade ederek özetlemeye çalışırsak bu konuda siyah bir camın arkasından baktığımızı itiraf etmek zorunda kalırız. Çünkü bu gezegende yaşamın nasıl, tam olarak ne zaman ve hangi koşullar altında ortaya çıktığını bilmiyoruz. Cinsel üreme yeteneğinin ne zaman, hangi koşullar altında geliştiğini, on yıllardır yapılan araştırmalara rağmen hala bilmiyoruz. Ayrıca ilk genetik mekanizmanın tam olarak nasıl gelişmiş olduğu da çözülmemiş bir mesele olarak durmaktadır. Belki de bu sebeple yaşamın kaynağına giden yol asla bilinemeyecektir.⁷⁷ Bütün bunlara rağmen biz bir şeyi biliyor ve gözlemliyoruz. O da yaşamın kendine has bir özelliğinin bulunduğu gerçeğidir.

Netice itibariyle yaşam zaman içerisinde değişebilen, mevcut bilgilerini depolayabilen, çoğaltabilen ve iletebilen genetik mekanizmaya sahiptir. Ama tüm bunları organize eden onlara kaynaklık eden başka bir şey tasarımın nedeni olan bir akıl daha vardır. Bu akıl yaşamın geçirdiği evrimde sonradan ortaya çıkan doğal bir netice olmaktan ziyade en başından beri maddi gerçekliğin matrisi kaynağı ve koşulu olarak var olan bir akıldır. Yaşamı besleyen maddi bir evren oluşturan, anlama ve yaratabilme

---

⁷⁵ Enis Doko, *Dahi ve Dindar: Isaac Newton*, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 51-52.

⁷⁶ Flew, *There is a God*, s. 129.

⁷⁷ Flew, a.g.e, s. 130.

kabiliyetleri bulunan bilim sanat ve teknolojiyi yaratabilen canlılar geliştiren şey işte bu akıldır. Dolayısıyla yeryüzünde gördüğümüz bu tür güdümlü, kendisini çoğaltabilen yaşamın kaynağı için yapılabilecek yegâne tatmin edici açıklama sonsuz zekâya sahip bir “*Akılın*” var olduğu gerçeğidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Flew’ün Tanrı inancı ile ilgili pozisyon değişikliğine neden olan faktörleri incelerken bir hususun belirgin bir şekilde ön plana çıktığını gördük. İnanç gibi temel hatta varoluşsal bir değişimin argümanları ne yazık ki bizzat Flew tarafından inşa edilmiş değildir. Flew yeni konumuyla ilgili tüm gerekçelendirmelerinde oldukça pasif bir konumdadır. Bu kadar ciddi bir konuda bilimsel çevreler tarafından üretilen birtakım nedenlerle bir değişim sürecinin yaşanmış olması, bu süreçte neredeyse hiçbir dahlinin olmaması Flew adına ciddi bir eksiklik gibi durmaktadır.

Flew dönüşüm sürecinde Tanrının varlığını temellendirme noktasında birtakım delil ve yönteme müracaat edilebileceğini hatta Tanrı’nın var olabileceğini ifade etmiş olsa da, onun yaklaşımı bütünüyle rasyonel ve ampirik bir karakter arz eder. Bu nedenle Flew’ün yaklaşımının klasik teistik Tanrı tasavvuru ve temellendirme biçimiyle uygunluk gösterdiği söylenemez. Çünkü teistik Tanrı inancı temel bir kabulü (imanı) önceleyen delillendirme sürecini takip ederken, Flew harici nedenlerden hareketle yani rasyonel, doğal bir yaklaşımı benimser. Bundan dolayı Flewün fikri plandaki dönüşümünü dini ve imani bir uyanış olarak değerlendirmek yanlış olur. Onun bu noktada sergilemiş olduğu tutum kendi takip ettiği “kanıtın götürdüğü yere doğru gitmelisin” metodunun doğurduğu akli bir süreç olarak görülmelidir. Diğer taraftan akıl inanç merkezli bakış açısından inanılmış olanı ifade etmenin ancak birer aracı iken; Flew için akıl ve bu yolla tesis edilen argümanlar inşa edici bir özelliğe yani inancı da ikame eden bir karaktere sahiptir.

Bilimsel bilgi paralelinde inancını inşa eden Flew’ün tutumunun teistik söylemle uygunluk arz ettiğini söylemek aynı zamanda tehlikelidir de. Zira bilimsel yaklaşımların tamamında deneme yanılma, yeni buluşlarla eski bilgilerin revize edildiği veya bütünüyle iptal edildiği bir sürecin varlığı söz konusudur. Oysa dinlerde sarsılmaz ve şüphe götürmez birtakım katı inanç ve ilkelerin varlığı söz konusudur. Zamana ve

zemine göre dindar bu benimseyişlerinden hiçbir şekilde vazgeçmez. Yani imanda kabulün önceliği ve onun merkezinden meselelere bakma gibi bir durum vardır. Oysa bilimde elde edilen verilere göre bir gidişat ve benimseyiş hâkimdir. Kayıtsız şartsız teslimiyeti isteyen imani bir tavırla, şüpheyi besleyen ve o şüphenin peşinde bir yöntemin izini süren anlayışın ortaya çıkardığı birikimi meşru gören sistemleri ve bu sistemler üzerinden kendini inşa etmeye çalışan teşebbüsleri aynı görmek mümkün değildir. Dolayısıyla Flew'ün yaptığı doğal ve rasyonel bir teolojidir. Tanrısı dinin tarif ettiği ve inanılmasını istediği tanrı değildir. Flew'ün benimsemiş olduğu yöntemin ortaya çıkardığı Tanrı inancı, özünde imanın takdim ettiği ve teslimiyet isteyen bir Tanrıdan ziyade çıkarıma ve keşfe dayalı, rasyonel temelleri olan bir Tanrıdır. Doğaya içkindir. Teistik inancın iddia ettiği gibi aşkın bir Tanrı değildir.

Kaynakça

Borchert, Donald M. (ed.), *Encyclopedia of Philosophy*, 2. ed., vol. 7., USA; Macmillan 2006.

Bucaille, Maurice, *İnsanın Kökeni Nedir?*, çev. Ali Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul 1988.

Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

Conway, David, *The Rediscovery of Wisdom*, Macmillan, London 2000.

Corey, Michael, *God and The New Cosmology The Anthropic Design Argument*, Littlefield Publishers, Rowman & Boston 1993.

Devies, Paul, "What Happened Before the Big Bang", *God For The 21st Century*, ed. Russell Stannard, Templeton Foundation Press, Philadelphia 2000, s.10-12.

Doko, Enis, *Dahi ve Dindar: Isaac Newton*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2011.

Easterbrook, Gregg, "Meaning Makes a Comeback", *God For The 21st Century*, ed. Russell Stannard, Templeton Foundation Press, Great Britain 2000, s. 32-36.

Flew, Antony, *God, Freedom and Immortality*, Prometheus Books, New York 1984.

----- *There is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed his Mind*, Harper One, New York 2007.

Flew, A. & **Habermas**, Gary R., "My Pilgrimage from Atheism to Theism, A Discussion between Antony Flew and Gary Habermas", *Philosophia Christi*, ed. Craig J. Hazen, Vol.6, No. 2., Evangelical 2004, s. 197-211.

Foster, John, *The Divine Lawmaker*, Clarendon Press, Oxford 2007.

Gillespie, Charles Coulston, *Dictionary of Scientific Biography*, Scribner, New York 1975.

Haris, Errol E., *Cosmos and Anthropos, A Philosophical Interpretation of the Anthropic Cosmological Principle*, Humanities Press International, London 1991.

Hawking, Stephen, *A Brief History of Time*, A Bantam Book, New York 2008.

Heisenberg, Werner, *Across The Frontiers*, trans. Peter Heath, Herper&Row, San Francisco 1974.

Jammer, Max, *Einstein and Religion (Physics and Theology)*, Princeton University Press, New Jersey 2002.

Kaya, Hasan ve Ertan, Zeynep, "Yanılmışım Tanrı Varmış", Profil Yayıncılık, İstanbul 2014.

Leslie, John, *Infinite Minds*, Clarendon Press, Oxford 2001.

-----, 'Creation Stories, Religious and Atheistic' *International Journal For Philosophy of Religion*, vol. 34, No. 2, 1993, s. 65-77.

Meynell, Hugo, "The Existence of God", *Great Thinkers on Great Questions*, ed. Roy Abraham Varghese, Oneworld Publications, USA&Canada 1999, s. 138-139.

Planck, Max, *Where Is Science Going?*, trans. James Murphy, Norton, New York 1977.

Ross, Hugh, *The Fingerprint of God*, Whitaker House, New Kensington 1989.

Swinburne, Richard, *The Coherence of Theism*, Clarendon Press, Oxford 1977.

-----, "Design Defended", *Think, Philosophy for Everyone*, ed. Stephen Law, Vol., 2, Issue 6, Cambridge University Press, March, 2004, s. 13-18.

-----, 'Argument from the Fine-Tuning of the Universe', *Physical Cosmology and Philosophy*, ed. John Leslie, Macmillan Publishing Company, New York 1990.

-----, *Tanrı Var mı?*, çev. Muhsin Akbaş, Arasta Yayınları, Bursa 2001.

Tatlı, Adem, *Evrım ve Yaratılış*, Nesil Yayınları, İstanbul 2008.

Tracy, Thomas F. *God, Action and Embodiment*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1984.

Wallace, Stan W. (ed.), "The Craig-Flew Debate", *Does God Exist?*, Ashgate Publishing Company, Burlington 2007.